

שבעים שנה לבית הכנסת "ישרון"

עזרא פליישר [ז"ל]

מפני מה חוגגים יובלות למוסדות ציבור? מפני שהם מאריכים ימים בדרך כלל יותר ממייסדיהם, ונקראים להתקיים בתנאים משתנים, שברובם לא נחזו מראש בעת ייסודם. מוסדות כאלה צריך להבטיח להם זיכרון ארוך, כדי שהמטרות, היעדים והכוונות אשר למענם טרחו הקדמונים להקימם, לא ישתכחו מלב.

יובל, כל יובל שהוא, שעה יפה היא להיזכרות כזאת. גם שנת השבעים ל"ישרון", בית הכנסת המרכזי של ירושלים ע"ה"ק, אינה כראי שנתעכב עליה אלא אם כן אנו נכונים לבדוק לרגלה את המוסד כמות שהוא כעת, לאור מה שכוון בו על ידי המייסדים בעת כינונו. מוסדות, כמו בני האדם, אינם מתקיימים קיום נכון בהווה אלא בזכות קשר מתמיד שלהם עם העבר. רק קשר זה מבטיח להם עתיד ראוי, המצדיק את המשך קיומם ומאשר למפרע את מעשי הקדמונים. מוסד בריקיימא – הווה ועבר ועתיד קשורים בהווייתו קשר בל ינתק.

ראוי שנאמר מילה על אופיו הכללי של בית הכנסת "ישרון", כפי שביקשו לעצבו מייסדיו הראשונים. בשעה שירו את אבן הפינה לבית הכנסת המרכזי של ירושלים לא חסרו בה בתי כנסיות; ירושלים, חסרו בה לעתים קרובות דברים הרבה – בתי כנסיות ובתי מדרשות לא חסרו בה מעולם. אבל מי שיסדו את המקום כסבורים היו שאין הם מייסדים עוד בית כנסת בירושלים, אלא בטוחים היו שהם מחדשים בה חידוש. אין מי שאינו יודע שבתי כנסיות של ישראל, אף על פי שכולם דומים זה לזה דמיון גדול, גם שונים זה מזה לעתים קרובות שינוי גדול. עבודת ה' בבתי כנסיות אשכנזיים של ימינו נעשית בשתי דרכים: אחת מהן יש בה פשטות גדולה (אם להתבטא בלשון המעטה), הן כאשר לצביון מקום התפילה וריהוטו והן כאשר לאופן שבו נערכת שם תפילת הרבים. השנייה מהן שואפת אל ההידור בשני העניינים הנזכרים כאחד. משום כבודם של בתי תפילה שלנו, שכולם בוודאי רצויים לפני ה' ושבוודאי כוונת המתפללים בהם כוונה טהורה היא, איני מפרט כמה מן המגרעות שהדרך הראשונה ידועה בהן. הלא כולנו כבר התפללנו במקומות כאלה ואנו יודעים את טיבם. ובוודאי גם הדרך השנייה נפגמת לעתים

באיזו הפרזה שעוברת את גבול הטעם הטוב. דברים שאנשים מעצבים על פי כוונת ליבם לעולם לא יגיעו אל השלמות הרצויה.

לעניין שאנו עומדים בו דינו אם נאמר שמייסדי בית הכנסת "ישרון" בחרו בידועין בדרך השנייה, וכמדומה לי שזה היה חידוש עיקרי שהם ביקשו לחדש בעת ההיא בירושלים. אמנם היישוב בעיר עני היה בזמן ההוא והארץ עדיין היתה נתונה בידי גויים: כל מה שבנו יהודים בעיר הקודש ככספם בנו. "הידור" שאנו מדברים בו אינו נראה בימינו הידור גדול (גם בימים ההם היו בקהילות ישראל באירופה, ואין צורך לומר בארצות-הברית, בתי כנסיות מהודרים הרבה יותר), אבל בירושלים ניפלה "ישרון" מרוב שאר מקומות קדושים הפלא ופלא במכנהו האלגנטי, המודרני, בארון הקודש האסתטי, מכונף הדמיון שלו, בכימה המוצקת והמרשימה שנבנתה במרכזו ובשאר סידוריו הפנימיים הנאים. במקום שרוב בני ישראל נשאו תפילה לה' בקלוי"זים עשנים ומרופטים, באו מייסדי המקום הזה וביקשו להתנאות לפני קונם בתפילתם. מטעם זה גם לא הסתפקו (אם כי בראשית הדרך היו בעניין זה חילוקי דעות) בשליח ציבור מתוך הקהל, אלא, נאמנים לתפישתם, חיפשו חזן יאה שיתאים למקום הקדוש שכווננו.

קהילת "ישרון" לא היתה בעת ההיא, יחסית לקהילות הגדולות של אירופה, לא גדולה ולא עשירה, אבל היא ראתה עצמה בת תחרות לוורשה המעטירה על "רכישתו" של החזן הגדול קוסוביצקי, שהיה אז אולי גדול חזני אירופה. משא ומתן שלהם עם החזן המהולל הזה התנהל מתוך עמדה של גאווה גדולה וביטחון עצמי: שתי התכונות הפליאו, כמדומה, את החזן ואת מקורביו, שספק אם הבינו לגאוה מה זו עושה. ולאחר שנבתתה תקוותם להשיג את קוסוביצקי, יגעו המייסדים ומצאו חזן הגון, נעים קול ובעל מנגן גדול, שעשאוהו שליח רצוי בינם ובין בוראם.

גם בשאר סדרי הבית הצטיין "ישרון" בהדרו. חוט של אצילות אמיתית היה משוך על הבית. ומן המפורסמות היה שהתפילה ב"ישרון" התחילה גם בימות החול, קל וחומר בשבתות ובימים טובים, "על השנייה", במועד הקבוע, ושמעולם לא היה בזה אפילו איחור קל שבקלים. בני ירושלים היו מכוונים את שעוניהם על פי מועד פתיחת התפילה ב"ישרון". הסדרים הטובים במקום היו לשם דבר. איש לא העלה על הדעת להרים קול לפני התפילה או לאחריה, או לנהוג בו שלא לפי כללי הנימוס. האצילות של "ישרון" לא היתה מופגנת, היא היתה אצילות אותנטית, מאופקת, בוטחת בעצמה. הסדר, הטעם הטוב והיופי היו חלקים מהותיים מהותיה.

אף על פי שמצד ההלכה והמנהג, וקצת גם על פי המסורת, שתי הדרכים שציינו אותן כטיפוסיות לבתי הכנסיות האשכנזיים של ימינו לגיטימיות כאחת, צריכים אנו לציין שהדרך השנייה, זו השואפת אל הפאר ואל הסדר הטוב, היתה הראשונה בישראל מבחינה היסטורית. אף על פי שתפילותיהם של ישראל גולדו אחרי החורבן במצב של מצוקה

לאומית גדולה, פשוט היה בעיני הקדמונים שעבורת ה' ברבים צריכה להיעשות בפאר גדול ככל שניתן. בעיני הקדמונים בית הכנסת היה מקדש מעט, ומן הפאר וההדר שציינו את עולמו של המקדש על פי התורה, למדו, שוהי הדרך הנכונה לעבוד בה את ה'. אמת, בתי כנסיות לא היו בעיניהם בתי מקדש ממש, ולא כל מה שניתן היה לעשות במקום אשר בחר ה' לשכן את שמו שם אפשר היה לעשות בכל מקום שקבעו ישראל לתפילתם, אבל ככל שיכלו בתחום הזה עשו. גם השכל הישר לימד את הבריות שאין עבודת ה' ראויה נעשית אלא בפאר.

על הדרם של בתי כנסיות קדומים בארץ ישראל אנו לומדים משרידיהם שנחשפו בימינו וקודם לימינו: גם בחורבנם מפליאים בניינים הללו ביופיים. בתקופות מאוחרות קצת יותר פיארנו בני ארץ ישראל את תפילותיהם בשפע של דברי שיר נפלאים והעמירו בבתי הכנסיות שלהם מקהלות מיומנות, של זמרים מקצועיים, שהנעימו שיר באזני הקהל, בשבתות ובימים טובים, שעות על גבי שעות. אין זאת אלא שפרנסי הקהילות הבינו שבית הכנסת אינו רק בית לעבוד בו את ה' אלא גם בית לחנך בו את ישראל; "לחנך" – במובן הרחב של המילה: גם ללמדם תורה, גם להרגילם לסדר ולמשמעת וליופי, וגם להשגיר בהם מידות טובות אחרות. אפשר אפוא לומר שמייסדי "ישרון" הכריעו לצד המסורת הקדומה, ההיסטורית, של מוסד התפילה בישראל, ובחרו לחזק ולהבליט בהווייתה של ירושלים את המסורת הזאת.

בית כנסת "ישרון" נוסד אפוא להיות בית כנסת מפואר, עם כל מה שמשמע מן ההגדרה הזאת. אנו צריכים לזכור ולהזכיר עובדה זו עכשיו, כעבור שבעים שנה, מפני שאין זה בטוח כלל שכל באי הבית מודעים לה. בית כנסת זה לא ימלא את התפקיד שקיבל על עצמו בעיר הקודש אלא אם ישמור על צביונו זה בקפידה גדולה ככל שניתן. אם ייהפך ח"ו לעוד קלוי"ז, הוא יהיה מיותר לחלוטין, כי קלוי"זים יש בעיר ב"ה בשפע. בית כנסת גדול ממדים כ"ישרון" גם אינו יכול להיות קלוי"ז אמיתי, שעיקר חינו בצפיפות האינטימית שלו. וגם אם לאחורונה ידם של בתי התפילה הקטנים על העליונה בעיר, והם נעשו מבוקשים יותר (ולא כאן המקום להאריך בניתוח התופעה המצערת הזאת), אין זו סיבה ליישר את קו הווייתו של "ישרון" בכיוון הזה. אדרבא, זו סיבה טובה להבליט את צביונו המיוחד ולהציב אותו כמודל ראוי, או לפחות כאפשרות ראויה, למי שקשה להם או אינם יכולים כלל, להסתגל לדרכי התפילה האחרים.

מן המורעות שאנו מדברים עליה מתחייבות מסקנות אופרטיביות. "ישרון" אינו יכול להתקיים על בעלי תפילה מאולתרים או חובבים, ככל שיהיו אלה יהודים טובים והגונים; הוא גם אינו יכול להתקיים על חזנים אורחים או מזדמנים, שגם אם אחרים מהם בעלי רמה הם – עצם ארעיות נוכחותם מכניסה תוזית בקהל ומבלבלת את קהל המתפללים.

באמת, ראוי היה שבית כנסת שבחר בדרך זו יעמיד גם מקהלה יפה ליד חזן מפואר שיש לו, וחבל שכל הנסיונות שנעשו ב"ישרון" בכיוון הזה עלו בתוהו.

בית כנסת מן הסוג הזה גם אי-אפשר שיתאים את סדריו על פי מתפללים שאצה להם הדרך הביתה גם בשבתות ובימים טובים. ההנחה שסגולה עיקרית של תפילת הרבים היא שתיגמר מהר היא הנחה מבישה לאדם דתי, בין שהוא מתפלל לפי שיטה זו ובין שהוא מתפלל לפי שיטה אחרת. ר' יוחנן אומר "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" (כרכות כא ע"א), וכבר דויד המלך ע"ה אמר "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבת בבית ה' כל ימי חיי" (תהלים כז ד). והכיבוד יבחר אדם לעצמו מקום תפילה על פי המהירות שתפילת הרבים נגמרת בו. מובן שאין טעם להאריך במעמד הרבים שלא לצורך, אבל זירווי בעלי התפילה יסיימו את תפילתם בחופזה הוא מעשה שיש בו ביזוי שם שמים והוא הפך ממה שכוון בייסוד "ישרון" בשעתו.

בית כנסת "ישרון" גם אינו יכול להתקיים על חזן אחד בלבד, אלא צריך הוא, ליד החזן הראשי, גם לחזן שני. מי שזוכר את המוסד בשנות השישים והשבעים זוכר שכך היה ב"ישרון" מאז. היעדרו של החזן הראשי מפני סיבה איוו שהיא, חולי ח"ו, צרידות, או נסיעה או כיו"ב, ואלה מעשים תכופים, אסור שיכניס מהומה בבית הכנסת, אלא צריך שיהא לו פתרון זמין וקבוע ומתקבל על הרעת.

בעיה שלא נפתרה ב"ישרון" כמדומני מעולם, היא בעיית ימות החול המצוינים, וגם זו דורשת פתרון קבוע: בחול המועד, בראשי חודשים, בימות החנוכה, בפורים, בתשעה באב, בשחרית של יום העצמאות, בימות הצום והסליחות ואפילו בהושענא רבה – המתפלל הרגיל אל הפאר של תפילת השבתות והחגים ב"ישרון" יוצא מבית הכנסת בפחי נפש. ה"עמוד", בימים הללו הפקר גמור, וצריכה זכות היום לעמוד לו שלא יפול בידי בעל יארציי"ט עילג ועם-הארץ שיעכיר בתפילתו את רוח המתפלל לכל היום. האצילות אינה ניתנת לחלוקה, ואין אציל שהוא אציל כימות החג, והוא הפך מזה בשאר ימים. חזן שני יכול היה לפתור גם את בעיית הימים הללו ולהביא בזה, במאמץ קטן, תיקון גדול לבית הכנסת.

גם תפילת ימות החול הרגילים צריכה תשומת לב מסוימת, אם כי בעניין זה לא קל לתקן תיקון ראוי. מובן שקשה לאסור על מי שנתייתם מהוריו או יש לו יום שנה לפטירתם שלא ירד לפני התיבה רק מפני שקולו חלוש או שאינו יודע "נוסח", או שהעברית שבפיו הגויה בצורה בלתי נסבלת. וזוכר אני גבאי בעל חוש הומור ב"ישרון", שכשהיו מתריעים בפניו על בעל תפילה מזדמן מן הסוג הזה שהיה עינוי גדול להקשיב לו, שהיה משיב, על פי אמרת קדמונים כנראה: "מה לעשות, אביו עשאו יתום, לא חזן". אבל אפשר היה להקפיד שמעט המתפללים המתכנסים דרך משל לתפילת שחרית במניין הראשון לא שיחו ביניהם קודם לתפילה בצעקות גדולות, מקצה בית הכנסת אל קצה בית הכנסת

כאילו הם תגרים בשוק המכריזים על מרכולתם. דברי חכמה שהם אומרים זה לזה בעת הזאת אפשר לומר בלחשיה, ובשביל שלא לבזות מקום קדוש יכול ליהודי טוב להטריח עצמו עד סמוך לחברו, כדי לומר לו בלחש את מה שלבו חפץ. ראוי היה מאוד להסדיר גם את אמירת הקדיש מפי היתומים ובעלי היארציי"ט (ולא רק בימות החול) באופן שתיעשה בקול אחד ומכוון, כמקובל בקצת בתי כנסיות מתוקנים. הדרך שאומרים בה קדיש אצלנו עכשיו אפשר שיש בה איסור הלכתי: ביזיון גדול יש בה בלי ספק.

כל בית כנסת חייב להקפיד על קיום מנהגותיו, קל וחומר בית כנסת בעל מסורת מפוארת כ"ישרון". אבותינו הקדמונים היו נהגים על מנהגי תפילתם, וידועות בהקשר הזה מחלוקות נוראות שהסעירו קהילות גדולות בימי קדם: יד המסורת היתה בהקשרים הללו תמיד על העליונה. התרופפות ההקפדה בתחום הזה בישרה תמיד את שקיעת הקהילות. מייסדי "ישרון" קבעו שבבית הכנסת שבנו יתפללו לפי מנהג הגאון מוילנא זצ"ל, שהיה נפוץ בימיהם בין האשכנזים בירושלים. הקפידה בזה ציינה באופן מסורתי את אצילותה של עדת "ישרון", והיא מובנת מאליה בהקשר הזה. בימינו, מפני העליות החדשות, נפוץ הרבה מנהג החסידים, הידוע בשם "מנהג ספרד" האשכנזי. צריך לשבח את גבאי "ישרון" שבעניין הזה אין הם מניחים לשנות שום שינוי במה שנקבע על פי המסורת, וכמובן שאסור שתהיה סטייה, אפילו קטנה, בעניין הזה. אבל בקבוצת מנהגים צדדיים ניכרת לאחרונה גם ב"ישרון" הזנחה מסוימת, ודווקא צדדים אלה, לפי שהם מייצגים מנהגים אשכנזיים יפים ואותנטיים, צריכים חיזוק גדול. לפני ערבית של מוצאי שבתות למשל, כמעט שאין שומעים עוד מפני ההמיה והרעש וחוסר שיתוף הפעולה של הקהל, את קולו הבודד של הרב מולר נ"י, שר "לדוד ברוך ה' צורי" ו"למנצח בנגינות מזמור שיר". אבל שני פרקי תהלים אלה (קמד, סז), על מנגינתם הנלבבת, בישרו את צאת השבת בקהילות אשכנז דורות על גבי דורות, ואסור להניח למנהג היפה הזה שישתכח מן הלב. הרושם הוא שאלמלא הרב מולר והתמדתו המסורה כבר היה המנהג בטל מעולמנו. וכבר התבטל המנהג שהיה נהוג ב"ישרון" כל השנים, לומר במנחה של שבת, בשעת הגבחה ספר תורה וגלילתו "מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צב), וכן חלה התרופפות בקיום המנהג לומר פיוטי "ברח דודי" ו"יום ליבשה", כיום טוב ראשון ואחרון של פסח ובשבת חול המועד אחר חזרת הש"ץ על העמידה. המנהג הנלבב הזה, שהשאיר בפניו מעט מן המעט מן הפיוטים הרבים שהיו נאמרים בקהילות אשכנז בפסח, הוא כעת מסימני ההיכר המייחדים את מנהג "ישרון", ואסור לוותר עליו בשום אופן. וכן הוא לגבי שאר מנהגים המייחדים את תפילותינו.

מייסדי "ישרון" קבעו לבית הכנסת שייסדו אופי ציוני מובהק. בתקנון בית הכנסת נקבע שלא ירד לפני התיבה מי שאינו מתפלל בהברה ספרדית, וגם בזה כמדומני קבעו הקדמונים תקדים בעיר הקודש. הכרעתם בעניין הזה היתה אידיאלוגית, אבל היא שירתה

גם את רצונם לראות את התפילה בבית הכנסת החדש נערכת בצורה מכובדת. התקנה שמה סכר לבליל המשונה של סוגי ההגייה של העברית כפי אחינו האשכנזים לארצותיהם ולאזוריהם. היא חייבה את שליחי הציבור שלנו להתפלל בהגייה עברית אחידה, נקייה, מדוקדקת, מובנת, ארצישראלית. שנים ארוכות היתה בזה אצלנו הקפדה מוחלטת ומובנת מאליה, ואין צריך לומר שבעלי התפילה והקריאה הרשמיים שלנו, החזן שלנו ר' אשר היינוביץ נ"י ובעל הקורא המהולל שלנו הרב מולר נ"י, שומרים על המסורת הזאת כראוי. אבל יש רפיון גדול בזה אצל בעלי התפילה של ימות החול, ולעתים קרובות גם של ימות החול המצוינים: בימים אלה הכל בטל מול כוחו של בעל היארציי"ט או היתום או הש"ץ המודמן. קשים מכולם בהקשר הזה החזנים האורחים, שמורגלים בהגיות המשונות שלהם, שנרמה להם שאין קולם יוצא ערב אלא בהגייה אשכנזית. במקרים מסוימים יש רושם שהגבאים אינם מעמידים את החזנים האורחים על מנהגי "ישרון", דבר שמביא אותם (ואת התפילה) תכופות לידי ביזיון. מכל מקום, יש ימים שאדם שדעתו יפה קשה לו להתפלל ב"ישרון" מפני קלקול העברית כפי הש"ץ. בית כנסת גדול אסור שיכניע עצמו בפני עילגי לשון, ועל הגבאים להתנות תנאי עם כל מי שמבקש "עמוד" לתפילה ב"ישרון", שיתפלל בהתאם למסורת בית הכנסת, בהכרה ספרדית. ומי שאינו יודע, צריך לבקש ממנו, במחילה, לומר תפילתו במקום אחר.

ברוח זו קבעו מייסדי בית הכנסת בשעתם להעלות את זכרו של תווה המדינה, בנימין זאב בן יעקב הרצל ז"ל, ב"אל מלא רחמים" ראשון בכל מעמד של הזכרת נשמות. מחווה נפלאה זו, של חסד ושל הכרת טובה, מקוימת אצלנו זה שבעים שנה, וצריך להתמיד לקיימה גם לעתיד: יש לבקש לומר את התפילה הזאת בקול רם כראוי, ולא להבליע אותה בנעימה. הואיל ובימינו ה"אופנה" בבתי כנסיותינו היא לחזור על מנהגי גלוייתנו, כולל הנפסדים שבהם, בגעגועים משונים, צריכים אנו לשמור על מסורתה הצינונית של קהילתנו כיתר שאת.

מובן שלא העלינו כאן אלא מקצת מן הדברים שראוי היה להעלות לרגל מלאת שבעים שנה לייסוד "ישרון"; דברים שההווי של בית כנסת גדול מורכב מהם אין להם מספר. גם ההבחנה, בתוך האין סוף הזה, בין חשוב לבלתי חשוב, בין מרכזי לשולי, בין עיקר וטפל, אינה אפשרית באמת. ומה שאפשר באמת הוא הדבר האחד הזה: להתייחס אל בית הכנסת כמודעות ראויה, בתשומת דעת נאותה, באהבה ובכבוד. דבר אפשרי זה הוא גם החוב שאנו חבים למוסד הזה. אנו חבים אותו גם לעצמנו, וגם לכלל שאנו פרטיו.